

KAN MAN TACKA FÖR SENAST ELLER FÖR SIG?

PREPOSITIONSFRASENS STRUKTUR MED UTVALDA
SVENSKA OCH POLSKA TACKFORMLER
SOM EXEMPEL

PIOTR ZBOROWSKI

Adam Mickiewicz University in Poznań

ABSTRACT. The present paper focuses on some frequent Swedish thank formulas that do not seem to fit the pattern of thanking – either syntactically or semantically. One example of the syntactic irregularities is *tack för senast*, ‘thanks for last time’ (lit. ‘thanks for last_{ADV}’), where the prepositional phrase consists of an adverbial (not a nominal) component relating to time. On the other hand, the Swedish *tack för mig*, ‘thanks for me / myself’, does not conform to the semantics of thanking, as it seems to suggest that the speaker himself is the only proper reason for thanking, not – as usually expected – ‘something good’ for the speaker, i.e. an action brought about for him or her by the addressee. Some similarities with the Polish phrases for thanking (which also include adverbs but are fewer and less frequent in comparison Swedish), e.g. *dziękuję za dziś*, ‘thanks for today’, have also been taken into consideration. Such constructions can be analysed and explained in terms of metonymy. Furthermore, the thank formulas including the temporal adverbs seem to reflect the significance of time as a special value in the Swedish culture.

PRESSto.

I sin vardagliga aktivitet – inte minst i interaktion med andra – ställs människan inför en rad upprepade, standardiserade kommunikativa situationer som förutsätter ett visst, förutbestämt, konventionaliserat beteende. Detta styrs av de i en viss grupp vedertagna (juridiska, religiösa, sedliga, sociala o.d.) reglerna, och brukar sammanfattas med termen *ritual* (jfr Ozog, 2004). Språkligt realiserar de vardagliga ritualerna med hjälp av färdiga uttryck, som har en ”mer eller mindre fixerad form” (Elert, 1980:429) och vars användning i en viss kommunikativ situation hör till språklig artighet. Med språklig artighet menas här ett språkligt beteende som förekommer i en given kommunikativ situation och som är socialt accepterat inom en viss grupp

(Meier, 1995; Marcjanik, 2000). Regeln för detta artiga handlande kan parafreras på följande sätt: *Det är otillbörligt att inte utföra en i en viss situation passande språkhandling* (jfr Marcjanik, 2000:7; 2001a:22).

Ett av de ovan nämnda vardagsritualerna är tackandet som både i svenskan och polskan hör till de mest frekventa artiga språkhandlingarna och därför kan sägas utgöra en viktig del av svenska och polska kommunikationsmönster (jfr Marcjanik, 2000:191; 2001b:110 för polskan samt Allwood, 1981:27 f., Thelander, 2000:57 och Pedersen, 2009 för svenskan; se även Zborowski, 2005 för svenskan, polskan och tyskan). Förutom frekvensen utmärks tackandet i båda språken också av sin reaktiva karaktär. Det frambringas nämligen inte som isolerad språkhandling utan är en del i en struktur bestående av tre sekvenser. I den första sekvensen åstadkommer motparten en (verbal och/eller icke-verbal) handling som kan omskrivas med 'något gott' för sändaren. I den andra sekvensen tackar sändaren och i den tredje reagerar motparten på sändarens tack. Den andra och tredje sekvensen är så konventionaliserade och tätt knutna till varandra, att de utgör en grundläggande enhet i samtalsstrukturen, ett närhetspar, *adjacency pair* (Schegloff/Sachs, 1984).

Med Wierzbickas (1987) teorier och metoder för betydelseexplikationer som förebild, kan tackandet beskrivas på följande sätt:

Sändaren vet att motparten har gjort något gott för honom eller henne; han eller hon har därför goda tankar om motparten; sändaren säger det till motparten, eftersom han eller hon vill att motparten ska veta om det; sändaren förutsätter därvid att motparten också vill veta om det. (jfr Wierzbicka, 1987:214).

De understrukna komponenterna i denna parafraas behöver en kort kommentar. För det första hör tackandet nära ihop med 'något gott', vilket manifesterar sig i de impulser/faktorer som kan utlösa en lämplig reaktion i form av ett tack. Dessutom utgör situationer som kan bestämmas av denna komponent ett mycket brett spektrum, något som på ett träffande sätt har påpekats av Marcjanik (2001b). Enligt henne kan det goda nämligen hänga samman med motpartens fria val att utföra en viss handling som åtföljs av sändarens tack, men det kan också omfatta handlingar som inte styrs av det fria valet utan snarare av kulturella konventioner eller institutionella föreskrifter. När exempelvis en akademisk lärare tackar studenterna för att de lyssnade på dennes föreläsning, så är talhandlingens primära funktion terminativ – att avsluta kontakten; dess andra, sekundära funktion är att tacka studenterna för deras närvaro och disciplin, något som studenterna annars är skyldiga till enligt studiereglerna (jfr Marcjanik, 2001b:121). Den andra komponenten i den ovan anförda parafraasen är 'säger' som fokuserar på frågan om tacksändarens (o)uppriktighet. Som nämnts, är tackandet i hög grad konventionaliserat och förväntas som lämplig reaktion i många kommunikativa situationer. Sådana reaktioner förutsätter inte sändarens uppriktiga tacksamhet – den kan då sägas vara spelad. Med explikationens 'säger' avses alltså alla tackbetygelser, oavsett om de är uppriktiga eller inte.

Tackandet realiseras i svenskan och polskan med formlerna *tack*, *tackar* respektive *dzięk*, *dziękuję*. Dessa korta uttryck kan också utökas syntaktiskt på olika sätt, då det ibland inte räcker med bara *tack* eller *dziękuję* för att talhandlingen skall betraktas som lämplig. Viktigt är också vad man skall ta hänsyn till när man tackar och hur man gör det. Mycket beror på motparten och på den kommunikativa situationen man befinner sig i. Möjligheterna att förstärka tackuttrycken, som t.ex. i *stort tack*, *tack så mycket* osv., och även sätta mottagaren i fokus, t.ex. *tack skall du ha*, *du skall ha tack*, har tagits upp av Thorén (1991), som jämförde det svenska och tyska tackandet, samt av Zborowski (2003, 2005), där svenskan och tyskan i detta avseende konfronterades med polskan. Ytterligare ett sätt att bygga ut sitt tackande är att uppge impulsen, dvs. den handling som motparten tidigare gjort för den tackande sändaren.

I det följande skall strukturen hos några tämligen ofta förekommande svenska tackformler analyseras, närmare bestämt deras prepositionsfraser. Resultaten skall sedan konfronteras med potentiella motsvarigheter i polskan. När det gäller tackformlerna, är det rektionen i dessa prepositionsfraser med vars hjälp impulsen för tackandet tematiseras, dvs. 'något gott' som tackuttryckets mottagare gjort för den som tackar. I fokus står sådana uttryck som å ena sidan *tack för senast* och å andra sidan *tack för mig*. I det förstnämnda verkar prepositionsfrasen uppvisa några egenheter gällande rektionen som prepositionen *för* konstrueras med. Normalt brukar nämligen prepositionsfrasens rektion inte realiseras av adverbiala utan nominala led, ett krav som – formellt sett – uppfylls av den andra formeln. Att rektionen utgörs av personligt pronomen för 1:a person i objektsform kan dock också betraktas som en egenhet, om inte syntaktisk, då i varje fall semantisk eller t.o.m. logisk. Här verkar det – åtminstone för någon med annat modersmål än svenska – vara tämligen överraskande att sändaren, genom att säga *tack för mig*, tematiserar sig själv som impuls för sitt tackande.

Vare sig de är utbyggda eller inte, kan sådana konventionaliserade uttryck som svenskans *tack/tackar* och polskans *dzięk/dziękuję* ensamma fungera som självständiga yttranden. Sådana icke satsformade (*tack* respektive *dzięk*) eller ofullständiga meningar (*tackar* eller *dziękuję*) kan parafrastras med satser som konstrueras runt de finita formerna av de bakomliggande verben *tacka* respektive *dziękować*, t.ex. *tack för senast* \approx *jag tackar dig för senast* (jfr SAG, 4:976 f.). Därför borde först strukturen hos dessa granskas, i syfte att fastställa de grammatiskt mest typiska komponenterna i de svenska och polska tackformlerna. Båda verben uppvisar likheter beträffande de huvudsatser¹ de ingår i som predikat:

¹ I detta sammanhang använder Zaron (1980:6 f.) termen *podstawowe wyrażenia predykatywne*, sv. *huvudpredikatuttryck*, och avser med den sådana självständiga satsstrukturer som inte innehåller andra självständiga satsstrukturer; deras konstituerande led utgörs av predikatet, som i sin tur bestämmer positionen av de övriga elementen, med Zarons terminologi – argumenten.

- De förutsätter följande tre argument: subjektet, objektet och det faktiva argumentet (det objektliknande adverbiallet enligt SAG, 3:451 f.).
- Positionen av deras faktiva argument kan fyllas med en sats- eller en nominal konstruktion.
- Det faktiva argumentet har objektets egenskaper, dvs. om det konstrueras som sats, så är dess subjektsargument identiskt med objektsargumentet i de huvudsatser som konstitueras med predikatsverben *tacka* och *dziękować*.
- Såväl *tacka* och *dziękować* klassificeras som handlingsverb.

Följande exempel, (1a) och (1b) efter Zaron (1980:71), illustrerar det ovan nämnda:

dziękować

- (1) *Staruszek podziękował kierowcy ...*
 a. ... *za to, że ten otworzył mu drzwi.*
 b. ... *za otwarcie mu drzwi.*

tacka

- (2) *Den gamle (mannen) tackade chauffören ...*
 a. ... *för att denne öppnade dörren för honom.*
 b. ... *för öppnandet av dörren för honom.*

Det faktiva argumentet konstrueras alltså som prepositionsfras med prepositionen *za* – exempel (1) – i polskan respektive *för* – exempel (2) i svenskan. Rektionen kan däremot utgöras typiskt av en nominal bisats där predikatet enligt Zaron (1980:71) inte tillhör sådana processuella verb som *åldras* eller *torka* (i betydelsen 'bli torr'). Handlingen som detta predikat beskriver förutsätts föregå den handling som uttrycks med verben *dziękować* och *tacka*. Den nominala bisatsen kan även ersättas av en nominalfras där ett av bisatspredikatet avlett verbalsubstantiv fungerar som huvudled (jfr exempel (1b) och (2b))². Men det är inte bara själva handlingen som obligatoriskt – vare sig det rör sig om ett verb eller ett verbalsubstantiv – står som rektion i denna prepositionsfras. Som Zaron noterar kan det röra sig om ett annat som argument fungerande substantiv, med vilket 'det goda' tematiseras. Jfr följande ekvivalenta formuleringar:

- (3) *Eryk podziękował Eli za prezent.*
 (4) *Erik tackade Ella för presenten.*

² Den nominala bisatsen (2a) är mer naturlig för svenskan medan nominalfrasen (1b) används mera frekvent i polskan.

Av det som hittills har kommenterats här framgår att den svenska prepositionen *för* och den polska *za* – med vilka det faktiva argumentet i predikaten *tacka* och *dziękować* realiseras – typiskt konstrueras med nominala led som rektioner. Detta är inget överraskande med tanke på hur den svenska och polska prepositionsfrasen i allmänhet beskrivs i den lingvistiska litteraturen. I de flesta svenska grammatikbeskrivningar, främst akademiska läroböcker på grundnivå, betraktas den nämligen som en obligatorisk kombination av två led: en preposition och en rektion, som oftast utgörs av en nominalfras, en bisats eller en infinitivfras (jfr Josefsson, 2009:124; Stroh-Wollin, 1998:33, 42). Ibland ges denna information ännu mera kortfattat, nämligen att prepositionerna ”konstrueras med nominala led” (Bolander, 2005:130). Andersson (1994) däremot påpekar att även andra led kan vara rektioner: ”Ibland kan också en preposition kombineras med en rektion som är adverb, prepositionsfras eller räkneord, t.ex. *tills nu, sedan före jul, över trettio.*” (Andersson, 1994:49). Också Hultman (2003) noterar detta i sin på SAG baserade språklära. Förutom de nominala leden kan rektionen enligt honom utgöras av en adjektivfras, t.ex. *kallas för idealistisk, hållas för sannolik(t)* och en adverbfras, t.ex. *från förr, från ingenstans* (Hultman, 2003: 247 f.). I SAG, den utförligaste beskrivningen av nutida svensk grammatik, diskuteras detta på ett vederbörligen mera detaljerat sätt. Enligt SAG är rektionen oftast en nominalfras, en nominal bisats eller en infinitivfras, men undantagsvis ”kan också prepositionsfraser, adverbfraser, adverbiella bisatser, adjektiv- eller participfraser samt flerledade fraser fungera som rektioner.” (SAG, 3:645). Beträffande adverbfraser ges i SAG dessutom en anmärkning om att dessa bara kan fungera som rektioner i vissa fall, dvs. under följande villkor:

Den överordnade prepositionen är *sedan, från, från och med, till* eller *till och med*. Rektionen är en tidpunktsangivande prepositions- eller adverbfras som betecknar en tidpunkt före eller efter satsens tematiska led. Hela prepositionsfrasen anger ofta en tidrymd som börjar eller slutar vid den tidpunkt som anges med rektionen. (SAG, 3:650).

Av citatet framgår att det bara handlar om ett begränsat antal prepositioner som kan konstrueras med adverbfraser, och i denna grupp ingår inte tackfrasernas preposition *för*, eftersom den inte hör till tidsangivande prepositioner. Men förklaringen angående det adverbiella ledets semantik (”betecknar en tidpunkt”) skulle rimligen kunna gälla även för adverbfraser som ingår i sådana tackformler som *tack för senast*. Även om adverbet *senast* inte nödvändigtvis betecknar en bestämd tidpunkt utan också kan omfatta ett längre tidsavsnitt, så verkar den temporala betydelsen hos denna komponent ändå vara relevant för den förklaring som kommer att postuleras längre fram i föreliggande bidrag angående adverbfrasernas närvaro i uttryck som *tack för senast*.

Beträffande de obligatoriska elementen i polskans prepositionsfraser påminner den polska litteraturen om de akademiska introduktionerna till svensk grammatik. I Saloni och Świdziński (2001) står följande om prepositioner och deras bestämningar:

Formy wyrazowe leksemów przyimkowych konotują frazy nominalne (oprócz tych, które są realizowane przez grupę zdaniową) oraz odpowiednie nadrzędniki całego wyrażenia przyimkowego [...]. (Saloni/Świdziński, 2001:261)

De prepositionella lexemens ordformer tar nominalfraser (utom de som realiseras av en sats(grupp)) samt motsvarande huvudled där hela prepositionsfrasen ingår som bestämning. (min översättning).

Enligt Wróbel (2001) kan däremot också andra led stå tillsammans med prepositioner:

[Przymyki] spełniają funkcję łączącą i rządzą formą przypadku leksemu, z którym wchodzi w związek składniowy. Jest nim z reguły rzeczownik (rządziej przymiotnik), z którym zajmują jedną z pozycji w schemacie zdania jako tzw. wyrażenie przyimkowe. (Wróbel, 2001:80).

[Prepositioner] har en bindande funktion och framtvingar kasusformen hos det lexem, med vilket de bildar en syntaktisk enhet. Det handlar i regel om ett substantiv (mindre ofta ett adjektiv), med vilket de [prepositionerna], som en s.k. prepositionsfras, fyller en av positionerna i satsschemat. (min översättning).

Vidare noterar han att prepositionerna tar underordnade substantiviska (mindre ofta adjektiviska) led, som tillsammans med dem bildar prepositionsfraser (Wróbel, 2001:245). Den visserligen kortaste, men icke desto mindre bredaste definitionen ges av Klemensiewicz (1953), som med prepositionsfrasen förstår:

połączenie jakiegokolwiek wyrazu samodzielnego [...] o znaczeniu rzeczownikowym z przyimkiem” (Klemensiewicz, 1953:15).

en kombination av vilket som helst självständigt ord, som har substantivisk betydelse, med preposition) (min översättning och anmärkning).

Med självständiga ord menar Klemensiewicz enkla ord, sammansättningar samt fraseologismer och preciserar inte vilka andra ordklasser förutom substantiv som kan sättas ihop med prepositioner. Ändå kan hans definition betraktas här som bredast, eftersom formuleringen ”ord, som har substantivisk betydelse” också verkar implicera andra ordklasser som rektioner. Detta är viktigt med tanke på att några polska tackuttryck – visserligen inte så pregnanta som deras svenska motsvarigheter, men ändå tämligen frekventa i vissa sammanhang och dessutom dokumenterade – påminner om prepositionsfrasen i svenskans *tack för senast*.

Som nämnts ovan kan även adverbfraser fungera som rektion i prepositionsfraser, men det spektrum av prepositioner som kan kombineras med adverb är enligt SAG begränsat till de temporala *sedan, från, från och med, till* samt *till och med*. Å andra sidan tyder uttrycket *tack för senast* på att det också är möjligt att sätta ihop prepositionen *för* och en adverbfras till en prepositionsfras. Därtill är det inte den enda svenska "egenheten" med denna struktur, vilket följande tämligen frekventa exempel visar:

- (5) *tack för sist*
- (6) *tack för idag*
- (7) *tack för igår*
- (8) *tack för ikväll*

Denna lista kan dessutom – efter en kort undersökning av Språkbankens resurser (spraakbanken.gu.se/korp) – utökas med andra mer eller mindre frekventa exempel på tackuttryck med samma struktur, sådana som: *tack för igår kväll, tack för imorse, tack för nu, tack för i år*.

Gemensamt för alla dessa uttryck är att adverbfrasen har temporal betydelse och betecknar en tidpunkt eller ett längre tidsavsnitt i det förflutna, och den kan även inbegripa talögonblicket (*tack för nu*). Följaktligen kan den sägas påminna – både semantiskt och syntaktiskt – om substantiviska led, vilket kanske inte gäller alla adverbfraser i exemplen ovan, men åtminstone vissa. Den betydelsemässiga likheten med substantiv ligger i att några tackformlers adverbfraser skulle kunna ersättas med nominalfraser, vars huvudled utgörs av ett motsvarande tidsangivande abstrakt, t.ex.

- (9) *tack för igår* → *tack för gårdagen*
- (10) *tack för idag* → *tack för (den här) dagen*
- (11) *tack för ikväll* → *tack för (den här) kvällen*
- (12) *tack för igår kväll* → *tack för gårdagskvällen*

Vad som däremot gäller adverbfrasernas syntaktiska likheter med (substantiviska) nominalfraser, så framgår dessa av de ovan diskuterade prepositionsfrasdefinitionerna (jfr "reaktionen konstrueras med nominala led"). Som rektion i en prepositionsfras får adverbfrasen nämligen, för att använda Anderssons ord om samma företeelse, "ett slags nominalfunktion" (Andersson 1994:61). Dess nominala funktion framgår också av följande exempel, där adverbfraserna inte fungerar som rektioner utan subjekt – (13) – respektive objekt – (14):

- (13) *Idag är en stor dag.* (Andersson, 1994:61).
 (14) *Jag minns inte senast som vi hade riktigt mycket snö på julafton.*
 (Språkbanken).

Det understrukna ledet i exempel 14), dvs. – formellt sett – adverbfrasen med *senast* som huvudord, är synnerligen intressant med tanke på att huvudordet – precis som substantiviska huvudord i nominalfraser – bestäms av en efterställd satsformad bestämning (attribut).

Sådana semantiska och syntaktiska likheter med substantiviska led är emellertid också möjliga hos den polska adverbfrasen, något som inte bara låter sig härledas ur den ovan diskuterade definitionen av Klemensiewicz (jfr ”ord som har substantivisk betydelse”), utan kan även exemplifieras med några polska sätt att tacka. Det rör sig i synnerhet om tackandet som kan observeras i mediaspråket, närmare bestämt i radio- och teveprogram, som av programledarna numera allt oftare avslutas med formuleringar som:

- (15) *Za dziś już państwu dziękujemy / dziękuję. Dobranoc. / Do usłyszenia.*
 (För idag tackar vi / jag er redan. Godnatt. / På återhörande.)
 (16) *Dziękuję państwu serdecznie za dziś. Do zobaczenia za tydzień.*
 (Jag tackar er hjärtligt för idag. På återseende nästa vecka.)

I exempel (15) och (16) är tackandets primära funktion terminativ: programledaren signalerar därmed avsikten att avsluta programmet. Tackuttryck som *dziękuję za dziś*, där prepositionsfrasens rektion konstrueras med adverbet *dziś*, utgör den direkta polska motsvarigheten till *tack för idag*. Precis som *tack för idag* uppvisar de också en ganska stor situationsbundenhet. Förutom radio- och teveprogram, där sådana uttryck verkar vara mest frekventa, kan de i sin primära funktion som avslutningssignaler även användas i andra sammanhang, exempelvis av lärare som avslutar en lektion eller en föreläsning. Men trots den rituella, konventionella karaktären, som otvivelaktigt också präglar tackandet i polskan, verkar sådana polska tackformler med adverbieell rektion i prepositionsfrasen vara långt mindre stereotypiserade än deras svenska motsvarigheter. En indikation på detta skulle vara att de i högre grad varierar syntaktiskt av användarna, vilket exempel 15) och 16) ovan också visar. Tacksägelsen kan nämligen utökas med förstärkande gradadverbial, och dessutom kan ordningsföljden av de ingående leden ändras ganska lätt, en möjlighet som är starkt begränsad i de svenska tackuttrycken. Dessa variationsmöjligheter kan å sin sida peka på att de polska tackformlerna vars prepositionsfraser formuleras med adverbiala led är mindre etablerade i språket än de parallella svenska uttrycken.

Exempel (17) verkar däremot fungera primärt som uttryck för erkännande (och begäran):

- (17) *Dziękuję za już, a proszę o jeszcze.* (Zgółkowa, 1997 10:180).
(Tack(ar) för redan, och ber om ännu (mer).

Oavsett sin primära kommunikativa funktion utgör uttrycket i exempel (17) ytterligare ett belägg på att den polska adverbfrasen ensamt kan fungera som prepositionens rektion. Som i svenskans tackformler är denna adverbliella rektion till betydelsen temporal och med formeln verkar den tackande i första hand tematisera tiden i det förflutna som 'något gott'. Intressant i detta sammanhang är dessutom begäran som följer tacksägelsen: även där är rektionen i den ingående prepositionsfrasen *o jeszcze* formulerad med en adverbfras. Denna kan å ena sidan också tolkas semantiskt som temporal, å andra sidan kan både det polska *jeszcze* och dess svenska ekvivalent *ännu* användas i en annan, förstärkande betydelse. Emellertid kan detta tolkningsproblem inte avgöras här, därför att källan som detta exempel hämtats från inte kommenterar dess lokala kontext. Viktigt är i alla fall att prepositionsfraser i polskan också kan konstrueras med adverbliella led som rektioner och att dessa led i likhet med svenskan kan sägas ha nominal funktion.

Den sista tackformeln som analyseras i föreliggande artikel är *tack för mig* (och det bakomliggande verbet *tacka för sig*), som utgör en annan strukturell "egenhet" hos det svenska tackandet än de hittills behandlade tackuttrycken och som saknar en direkt motsvarighet i polskan. Uttrycket kan sägas uppfylla det syntaktiska kravet på nominalt led som rektion i prepositionsfrasen, eftersom personliga pronomen per definition är nominala, vilket också etymologin av ordklassnamnet tyder på. Som dock inledningsvis nämnts är tackformlernas prepositionsfras den komponent med vilken den tackande sändaren tematiserar 'något gott', som motparten gjort för honom eller henne. Den antydda "egenheten" ligger – formellt sett – i att sändaren tematiserar sig själv som anledningen för sitt tackande – vilket i förevarande fall realiseras med objektsformen av 1:a personens pronomen. Några svenska exempel:

- (18) *ja menar att (.) som sagt de de (.) de: ja känner mej inte alls i form att (.) ja ^prata nånting^ (.) så (.) så att ja ja ja ska tacka för ^mej^* (repliken i ett autentiskt telefonsamtal; efter Zborowski, 2005:152).
- (19) *Nu ska jag tacka för mig och säga adjö.* (SAOB).
- (20) *Då säger vi alla från sändningen tack för oss!* (Språkbanken).

Av exemplen framgår att *tack för mig/oss* i första hand används i terminativ funktion och signalerar sändarens vilja att avsluta kontakten. Att med denna formel uttrycka (spelad) tacksamhet är sekundärt och kan bara tolkas som att sändaren med att säga *tack för mig* följer de vedertagna konventionerna för artig beteende. Att på polska säga *dziękuję za mnie* eller *dziękuję*

za siebie – som båda direkt motsvarar *tack för mig* – skulle låta ytterst överraskande för mottagaren, även om formeln teoretiskt realiserar den grammatiska strukturen. I ett sådant fall skulle den polska konstruktionen tolkas på samma sätt som exempelvis meningen *jag betalar för mig*, dvs. *för det (som bara) jag är skyldig att betala*. *Dziękuję za mnie/siebie* skulle alltså implicera att det också finns andra som har anledningen att tacka och att de kan tacka själva – den som tackar gör det bara för sin räkning.

Å andra sidan skulle tackformelns prepositionsfras realiserad genom 1:a personens pronomen som rektion ändå kunna passa in i tackhandlingens semantiska explikation, som kommenteras inledningsvis. Betydelseexplikationens 'något gott' skulle då primärt avse den tackades tidigare visade uppskattning av sändarens egen person, och sekundärt – de av den tackande tidigare erbjudna tjänster som godkänts av den tackade. Med andra ord tackas motparten för att ha satt sändaren i fokus på något sätt, exempelvis genom att tidigare ha lyssnat på dennas föredrag, radiosändning eller genom att ha accepterat dennas inbjudan och varit med på en mottagning hemma hos denna.

Denna omständighet skulle – vilket också gäller de tidigare behandlade omständigheterna i formlerna som *tack för senast* – kunna förklaras syntaktiskt med de för metonymi karakteristiska mekanismerna. Metonymi kan uppfattas som en avvikelse från strukturen i en viss syntaktisk grupp – en reduktion. En sådan reduktion uppstår, när den syntaktiska positionen av ett visst led – betydelsemässigt förenligt (kompatibelt) med ett annat led som öppnar denna position – inte fylls med det första ledet. I stället fylls den tomma positionen av ett tredje led, som inom samma syntaktiska grupp skulle ingå en syntaktisk relation med det uteblivna ledet, dvs. skulle fylla positionen vid det uteblivna ledet. Som resultat uppstår ett sammansatt uttryck, vars led är semantiskt oförenliga eller inkompatibla (jfr Karolak, 1999:364)³.

I de ovan behandlade tackuttrycken kan de metonymiska relationerna sägas gälla impulsen till tackhandlingen – dvs. komponenten 'något gott' i betydelseexplikationen – som antingen relateras till tid, t.ex. *tack för senast*, eller till tackhandlingens upphovsman, t.ex. *tack för mig*, som med objektsformen *mig* (eller *oss*) tackar för att motparten symboliskt uppskattat honom eller henne (och därmed hans eller hennes tjänster).

³ Ett exempel på den omtalade reduktionen är satsen *han betalade med guld*. Den har en opreciserad betydelse eftersom positionen för det föremålsbetecknande ledet kan sägas vara tom: 'han betalade med något, som kan relateras till guld på något sätt'. En möjlig kompletterande tolkning kan vara 'han betalade med guldmynt' eller 'han betalade med guldtkakor', och i sammanhang där byteshandel förekommer: 'han betalade med guldsmycken' eller 'han betalade med gyllene bägare' osv. Hur man tolkar den exakta innebörden av sådana metonymiska uttryck kan följaktligen bero av följande tre faktorer: 1) semantiska drag hos det led som öppnar positionen, 2) det (inkompatibla) ledets möjligheter att relateras till andra led, 3) den utomspråkliga verkligheten. (efter Karolak, 1999:364).

I denna text har ett försök gjorts att analysera några svenska tackuttryck som formellt sett avviker från vad som normalt förväntas stå som prepositionsfrasens rektion. Dels handlar det om formlerna av typen *tack för senast* eller *tack för igår* och de ingående adverbfraserna, som dock – både semantiskt och syntaktiskt – uppvisar nominalfrasens egenskaper, dels om den mindre talrika typen *tack för mig* med 1:a personens pronomen som rektion – något som väcker förvirring på grund av att sändaren tematiserar sig själv som impuls för sitt tackande. Dessa semantiskt-syntaktiska fenomen förklaras med de metonymiska mekanismerna – dvs. olika syntaktiska modifieringar som i konklusion leder till, att anledningen till tackhandlingen, dvs. ’något gott’, alltså det som normalt realiseras med en nominalfras, relateras till tid eller sändaren.

Här bör det också noteras att metonymin i *tack för mig* inte förefaller vara särskilt påtaglig med tanke på uttryckets primära funktion och betydelse. Som tidigare nämnts är nämligen bruket av tackformler (liksom andra artighetsuttryck) i hög grad konventionaliserat och kan oftast inte tolkas som ett tecken på uppriktigt tacksamhet. Detta kan leda till att deras ordagranna betydelse sätts ur spel. Således används *tack för mig* i första hand som avslutningssignal, inte för att visa att man är tacksam. Det motsvarande verbet, *tacka för sig*, utgör däremot en lexikaliserad fras med betydelsen ’lämna sin plats i ledet eller en tillställning eller arbetsplats’ (jfr *SAOB*).

Men impulsen för tackhandlingen kan vara ett intressant analysobjekt även ur det kulturella perspektivet. En del av de ovan listade tackformlerna kan också sägas höra till kategorin lexikaliserade fraser, som med Thoréns ord ”speglar det rådande kulturmönstret med dess värderingar och attityder” (Thorén, 1991:48). Att språket tillhandahåller användaren relativt många färdiga tackuttryck som tematiserar tiden som ’något gott’ kan följaktligen tyda på att denna dimension utgör en i svensk kultur betydande och värdefull faktor. Att någon ägnar en sin tid är därför värt att uppskatta, vilket kan bekräftas av svenskans relativt många tackuttryck med tidsbetecknande fraser, främst adverb- och nominalfraser. Formlerna *tack för mig* eller *tack för oss* skulle däremot – åtminstone sekundärt – kunna tyda på att man i svensk kultur också tackar för att ha blivit uppmärksam, satt i fokus, att man – med andra ord och lite paradoxalt – uppskattar att själv ha blivit uppskattad.

KÄLLFÖRTECKNING

- Allwood, J. (1981). Finns det svenska kommunikationsmönster? I: Forskningsgruppen: Invandrare och svenskar, kulturkonflikt och kulturförändringar (utg.). *Vad är svensk kultur? Uppsatser från ett symposium i Göteborg, maj 1981* (S. 6-50). Göteborg: Göteborgs universitet.
- Andersson, E. (1994). *Grammatik från grunden. En koncentrerad svensk satslära*. 2:a uppl. Uppsala: Hallgren och Fallgren.
- Anward, J., Linell, P. (1976). Om lexikaliserade fraser i svenskan. *Nysvenska studier* 55-56, 77-119.
- Bolander, M. (2005). *Funktionell svensk grammatik*. Stockholm: Liber AB.

- Elert, C.-Ch. (1980). Artighetsuttryck i svenskan. Yttranden i rutinmässiga interaktioner. *Nysvenska studier* 59-60, 429-442.
- Hultman, T. G. (2003). *Svenska Akademiens språklära*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Josefsson, G. (2009). *Svensk universitetsgrammatik för nybörjare*. 2:a uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Karolak, S. (1999). Metonimia. I: K. Polański (red.). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. 2:a uppl. (S. 364-365). Wrocław: Ossolineum.
- Klemensiewicz, Z. (1953). *Zarys składni polskiej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Marcjanik, M. (2000). *Polska grzeczność językowa*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego.
- Marcjanik, M. (2001a). Granice polskiej grzeczności językowej. I: M. Marcjanik. *W kręgu grzeczności. Wybór prac z zakresu polskiej etykiety językowej* (S. 21-30). Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Marcjanik, M. (2001b). Struktura komunikacyjna podziękowania. I: M. Marcjanik. *W kręgu grzeczności. Wybór prac z zakresu polskiej etykiety językowej* (S. 109-121). Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Meier, A. J. (1995). Defining politeness: Universality in appropriateness. *Language Sciences* 17(4), 345-356.
- Ozóg, K. (2004). Ewolucja rytualizmów społecznych i towarzyskich (od roku 1945 do chwili obecnej). I: J. Mazur (red.). *Rytualizacja w komunikacji społecznej i interkulturowej* (S. 25-32). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pedersen, J. (2009). The different Swedish tack: An ethnopragmatic investigation of Swedish thanking and related concepts. *Journal of Pragmatics* 42(5), 1258-1265.
- SAG = Telemann, U. et al. (red.). (1999). *Svenska Akademiens grammatik*. Band 3–4. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Saloni, Z., Świdziński, M. (2001). *Składnia współczesnego języka polskiego*. 5:e uppl. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SAOB = Svenska Akademiens ordbok. <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/> ('tacka för sig', 2016–03–13).
- Schegloff, E. A., Sachs, H. (1984). Opening Up Closings. I: J. Baugh, J. Sherzer (red.). *Language in Use: Readings in Sociolinguistics* (S. 69-99). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Språkbanken*. <http://spraakbanken.gu.se/korp>. ('tack för oss'; 'senast som'; 2016–03–13).
- Stroh-Wollin, U. (1998). *Koncentrerad nusvensk formlära och syntax*. Lund: Studentlitteratur.
- Thelander, M. (2000). Svenska språket mitt i världen. In: L. Lewin (red.). *Svenskt kynne. En konferens anordnad av Humanistisk-samhällsvetenskapliga vetenskapsområdet vid Uppsala universitet den 29 februari 2000. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala* 139 (S. 51-66). Uppsala: Uppsala universitet.
- Thorén, A. (1991). Att tacka i Sverige och Tyskland. I: K.-J. Danell et al. (red.). *Språket som kulturspegel. Umeforskare berättar. Symposium och språk dagar i Umeå 5-6 november 1990* (S. 47-52). Umeå: Umeå universitet.
- Wierzbicka, A. (1987). *English speech acts verbs: a semantic dictionary*. Sydney: Academic Press.
- Wróbel, H. (2001). *Gramatyka języka polskiego*. Kraków: Spółka Wydawnicza „Od Nowa” s.c.
- Zaron, Z. (1980). *Ze studiów nad składnią i semantyką czasownika: polskie czasowniki z uzupełnieniem werbalnym oznaczające relację osobową z argumentem zdarzeniowym*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Zborowski, P. (2003). *Höflichkeit, Dankbarkeit und sprachliche Routine: Dankakte im Schwedischen verglichen mit Polnisch und Deutsch*. Diss. Poznań: Katedra Skandynawistyki i Baltologii UAM.

- Zborowski, P. (2005). *Höflichkeit vs. Dankbarkeit und sprachliche Routine. Der Dankakt im Schwedischen verglichen mit Polnisch und Deutsch*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Zgólkowa, H. (red.). (1997). *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. Band 10. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.

Piotr Zborowski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Katedra Skandynawistyki
Collegium Novum
al. Niepodległości 4
61-874 Poznań
Poland

piotr.zborowski@amu.edu.pl